

DOBOS KÁROLY DÁNIEL

„Pápai vizeken ne kalózkodj!”

Avagy IV. Pál pápa (1555–1559) és az anconai conversók

Ajánlom ezt az írást Gábor György barátomnak és kollégámnak, Itália, az olasz nyelv és az olasz kultúra szerelmésének, a szövevényes és sokszor tragikus eseményeket produkáló zsidó–keresztény-kapcsolatrendszer szakavatott kutatójának és kiváló ismerőjének 70. születésnapja alkalmából! ער מאה ועשרים

*„A gyászoló spanyol száműzöttek
szíve megtört és kétségbeesett,
mert a szentélyüket
lerombolták és eltaposták.”*

Bevezetés

A fenti négysoros vers héber és olasz eredetije Ancona belvárosának északkeleti szegletében, a forgalmas belvárostól kissé távolabb, a 19. századi olasz anarchistáról, *Errico Malatestáról* elnevezett csendes kis téren olvasható, egy mára kissé ütött-kopottá vált emléktáblán. De minek az emléket idézi meg e négysoros, és mi is történt az akkoriban még Campo della Mostra névre hallgató helyszínen sok száz évvel korábban, az 1556-as év tavaszán?

Az események elbeszélése a zsidók és katolikusok közel kétezer éves kapcsolatrendszerét megörökítő, sokszor meglehetősen sötét hangvételű krónikák lapjai közül is az egyik legfelelőbb tintával írt oldalra kívánczok, hiszen az említett év áprilisától június végéig terjedő időszakban 25 (más források szerint 24 vagy 26)¹ *converso*t ítéltek halálra és végeztek ki e téren. Nem azért, mintha bármi rosszat cselekedtek volna vagy a befogadó állam törvényei ellen vétettek volna, bűnük mindössze annyi volt, hogy a Portugáliában elszenvedett kényszeres áttértítés után Itáliában – az akkori pápa, III. Pál (1534–1549) írásbeli jóváhagyásával, mondhatnám, személyes hozzájárulásával – visszatértek őseik hitére, és zsidóként folytatták tovább az életüket. A következő egyházfő, III. Gyula (1550–1555), az akkor már a Pápai Államhoz tartozó anconai kikötő felvirágoztatása érdekében folytatta hivatali elődje engedékeny valláspolitikáját, így a 16. század közepén már közel száz *converso* család élt az Adria-parti kikötővárosban, nem kis mértékben hozzájárulva ezzel a Velencével és Pesarával rivalizáló kikötő felvirágoztatásához. III. Gyula halálával azonban mindez egycsapásra megváltozott.

A nyolcvanéves kora felett főinkvizitorból pápává avanszáló IV. Pál (1555–1559) pápát egészen más szempontok vezérelték, ahogy ez az írás későbbi részében kiderül majd, s így nem nézhette jó szemmel az igaz hit ilyesféle „megcsúfolását”. Mindezek miatt az anconai *converso*sók

¹ Az egyes források eltérő számadataihoz vö. Mampieri, Martina: *Living under the Evil Pope. The Hebrew Chronicle of Pope Paul IV by Benjamin Nehemiah ben Elnathan from Civitanova Marche (16th cent.)*. Leiden: Brill, 2020. 100.

élete egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott, s az anconai közösség fennállásának legnagyobb tragédiáját szenvedték el. Az eseményeket – korszakunkban már nem egyedülálló módon – nemcsak a ránk maradt inkvizíciós dokumentumokból vagy más egyházi forrásokból tudjuk rekonstruálni, de a történekről egy héber nyelvű krónikás is beszámol nekünk. Az alábbiakban ebből a héber műből adok közre néhány, az anconai conversók perével és kivégzésével kapcsolatos rövid részletet magyar fordításban. De ne szaladjunk még olyannyira előre az események menetében! Mindenekelőtt ismerkedjünk meg röviden Ancona zsidó történelmével!

A zsidók története Anconában a 16. század közepéig

Egy kora keresztény legenda szerint Ancona első püspöke az I. Makariosz (megh. 333) jeruzsálemi püspök által keresztény hitre térített Quincus volt, korábbi nevén Júda, aki megtérése előtt hírneves rabbiként működött Jeruzsálemben.² Az elbeszélés egy másik verziója szerint Quincus, alias Júda volt az a rabbi, aki Szent Ilonának (248–330 körül) elárulta a szent kereszt helyét Jeruzsálemben, amidőn Konstantin császár édesanyja a relikvia után kutatott a szent városban. A rabbit e variáns szerint is Makariosz térítette keresztény hitre. Az ifjú neofita később maga is neves hittérítővé vált, sőt 327-ben I. Szilveszter pápa (megh. 335) még Jeruzsálem püspökévé is felszentelte. Quincus az utolsó pogány római császár, Juliánusz aposztata (331–363) keresztényüldözése idején hitéért mártírhalát szenvedett. A legenda ez utóbbi variációja szerint maga Quincus sohasem jutott el Itáliába, pusztán ereklyéit szállíttatta át Galla Placida (388–450) császárné Anconába, ahol a Szent Istvánról elnevezett templomba helyezték volna azokat örök nyugalomra. Ezek az információk azonban történelmileg nehezen igazolhatók.

Az előbbieknél megbízhatóbb források állnak rendelkezésünkre az anconai zsidóság középkori történetével kapcsolatban. Az első biztosan zsidóként azonosítható személy, Élijáhu, Jusztusz fia 967-ben került említésre egy oklevélben. Ebben az évben ugyanis Ancona közelében található földeket kapott örökbérletbe a város földesurától, Ravenna püspökétől. A következő adat a 13. századból származik az anconai zsidóságról. Az 1279-es földrengésben megrongálódott a város zsinagógája, amelyről Slomó ben Mózes Jekutiél pajtán is megemlékezett egy gyászdalában. A 13. századi zsinagóga már jelentősebb zsidó jelenlétet feltételez a tengerparti városban.³

A 14. század első éveiben találkozunk az anconai zsidók újabb említésével, mégpedig a neves itáliai héber nyelvű költő, Római Immánuel (Manuello Giudeo, 1261–1335) egyik levelében. Manuello az anconai közösség sanyarú helyzetéről panaszkodik ez idő tájt a római közösség előljáróinak írt levelében, egyben kéri őket, hogy csökkentsék a kivetett adók nagyságát, mert a jelenlegi mértékű adóterhek hamar fizetéseképtelenné fogják tenni az amúgy is rossz anyagi feltételek között élő zsidókat. Hogy a kért adócsökkentés megtörtént-e, nem tudjuk, azt viszont igen, hogy ekkoriban a közösség nagyobb részét még a muszlim Keletről bevándorolt zsidók tették ki.

² Az alábbi rövid történeti összefoglaló alapja: Milano, Attilio – Rocca, Samuel: Ancona. In: *Encyclopaedia Judaica*, vol. 2. Jerusalem: Keter, 1972. 140–141.

³ Ugyanerről tanúskodnak a városban feltárt középkori zsidó sírkövek is.

Ez idő tájt az anconai zsidók egy része, más észak-itáliai közösségekhez hasonlóan, pénzügy-
letekkel foglalkozott, kisebb zálogházakat tartottak fenn a településen.⁴ Ugyanakkor 1450-ben a
város körülbelül 500 zsidó lakosának egy része a Földközi-tenger keleti medencéje felé irányuló
távolsági kereskedelemben volt érdekelt. A 15. század folyamán, más észak-itáliai települések-
hez hasonlóan, Anconában is egyre érzhetőbbé vált az Itáliában leginkább a ferencesek által
propagált keménykezű egyházi fellépés a zsidóság ellen.⁵ 1427-ben Szienai Szt. Bernardin
(1380–1444)⁶ egyik lelkes tanítványa, Giacomo della Marca (1391–1476)⁷ lépett fel a városban
a zsidókat a keresztény lakosságtól megkülönböztető jel hordásának (újra) kötelezővé tétele
ügyében, illetőleg a városi zsidóság letelepedésének szabályozása kérdésében (csak egy kijelölt
utcában élhetnek zsidók) fordult a városi tanácshoz egy beadvánnyal. Az obszerváns ferences
fellépése „sikeresnek” tekinthető, hiszen a század közepétől a városvezetés egyre több korláto-
zást vezetett be a zsidókkal kapcsolatban.

A város zsidóságának életében az ibériai kiűzetés után újabb fejezet kezdődik, amikor Anconá-
ban is megjelennek az első szefárdi menekültek. Az első menekülthullám az 1492–1493-as évek-
ben érkezett Szicíliából, amely akkoriban az aragóniai uralkodóház uralma alatt állt, és az
uralkodópár az Ibériai-félszigetre kiadott kiűzetési rendelet (ún. Alhambra-dekrétum) érvényét a
szigetre is automatikusan kiterjesztette.⁸ A menekülők száma 1497-ben tovább gyarapodott a Por-
tugáliát elhagyni kényszerülő zsidó közösségekből érkezőkkel,⁹ majd 1510-ben, a rövid francia
uralom után újból spanyol kézbe kerülő Nápolyból is kiűzték a zsidókat, akik közül sokan a félszi-
get északi városaiban találtak új hazára. Ancona ez idő tájt Velencéhez hasonlóan – s az Adria ki-
rállyával versengve, bár annak gazdagságát soha el nem érve – még független tengeri köztársaság
volt. 1514-ben a köztársaság patrícius vezetői kedvező életfeltételeket ajánlottak fel a Portugáliából
kivándorolt és kezdetben a Földközi-tenger déli és keleti partvidékén, muszlim fennhatóság alatt
letelepedett, kényszerkeresztelt zsidóknak, az ún. conversóknak, akik a maguk részéről optimális
feltételeket találtak a jól védhető kikötővel rendelkező, kedvező kereskedelmi kapcsolatokkal bíró
adriai városban. Így a 16. század elején megindult a conversók ideáramlása is.

1532-ben a város történetében újabb fontos változás történt, ekkor veszítette el függetlenségét
és vált a Pápai Állam részévé, és ekkor lett annak legfontosabb adriai kikötője.¹⁰ Egy közelgő

⁴ Bonfil, Robert: *Jewish Life in Renaissance Italy*. Berkeley: University of California Press, 1994, 54–55, 90–91.

⁵ Cohen, Jeremy: *The Friars and the Jews. The Evolution of Medieval Anti-Judaism*. Ithaca: Cornell University Press, 1982.

⁶ Személyéhez vö. Schreckenber, Heinz: *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld*, 3 vols. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1982–1994, 3: 503–504.

⁷ Giacomo della Marca, aki inkvizitor és pápai követ is volt egyszemélyben, 1432 és 1433 között a mai Bosznia terü-
letén működött inkvizitorként, ahol fellépett az ottani eretneknek bélyegzett közösségek ellen. 1434 és 1439 között
Magyarország déli megyéiben tevékenykedett. Az ő nevéhez fűződik Újlaki Bálint, a Huszita Biblia fordítójának
bebörtönzése is. Giacomo aktívan fellépett az Európában egyre fenyegetőbbé váló török hódítás ellen hirdetett
keresztes hadjáratok megszervezésében és lebonyolításában is. 1457-ben, a nándorfehérvári ütközet után ismét
Magyarország déli tájain találkozhatunk vele, ahol a csatában életét vesztett Kapisztrán Szent Jánost (1386–1456)
funkcióit bízta rá.

⁸ A zsidóknak 1493. január 18-ig kellett elhagyni a dél-itáliai spanyol birtokokat.

⁹ Soyer, François: *The Persecution of the Jews and Muslims from Portugal. King Manuel I and the End of Religious Tol-
erance, 1496–7*. Leiden: Brill, 2007.

¹⁰ Vö. Mampieri, 2020. 88.

török támadás veszélyére hivatkozva a pápa, VII. Kelemen (1523–1534) 1532-ben felajánlotta, hogy saját költségére megerősíti a Colle Astagnónak nevezett anconai fellegrárat, s ez okból a városba küldte saját építészét. A városi tanács elfogadta a nagylelkű felajánlást. A citadella kibővítését azonban pápai seregek érkezése követte, akik augusztus 19-én megszállták az egész várost, és többé nem is távoztak onnét. Az új pápai uralom alatt a zsidókkal kapcsolatos engedékeny politika egy darabig még a régi mederben folyt tovább. A pápák Anconát az Egyházi Állam legfontosabb kikötőjévé, Velence riválisává akarták fejleszteni, és ehhez szükségük volt a Földközi-tengeri kereskedelemben jó kapcsolatokkal és szilárd kereskedelmi hálózattal rendelkező ibériai menekültekre. A kedvező letelepedési feltételeket rögzítő első pápai garancialevelet még VII. Kelemen pápa állította ki 1532-ben. Ez a „liberális” politika folytatódott utóda, III. Pál trónra lépése után, aki uralkodása alatt többször is – így 1534-ben, 1535-ben, 1541-ben, 1545-ben 1547-ben, 1549-ben – megerősítette, sőt kibővítette a zsidók jogait és köteleseit rögzítő feltételrendszert.¹¹ E dokumentumok sorából is kiemelkedik az 1534-es és az 1547-es privilégium, amelyek által a török (értsd muszlim), zsidó és bármely „hitetlen” kereskedőnek és családjának kedvező letelepedési feltételeket biztosítottak Anconában, ezzel párhuzamosan pedig a zsidókat felmentették a megkülönböztető jel viselése alól.¹² Az 1547-es kiadásban külön is kitértek az újkeresztény (*crístãos novos*) néven emlegetett conversókra. A korábbi dokumentumban felkínált lehetőségeket rájuk is kiterjesztették, egyúttal mentesítették őket az adófizetés terhe alól,¹³ ugyanakkor biztosították őket, hogy az inkvizíció vagy más egyházi hatóság nem fog velük kapcsolatban hitehagyás vagy eretnesség gyanújával vizsgálatot kezdeményezni, sem avval az időszakokkal kapcsolatban nem tesz fel kényelmetlen kérdéseket, amelyben keresztényként éltek.¹⁴ Magyarán szólva, a privilégium garantálta a conversók számára, hogy Anconában büntetlenül visszatérhetnek őseik hitére, és gyakorolhatják azt. 1552-ben és 1553-ban III. Gyula pápa ismét megerősítette elődei feltételeit. Az 1553-as kiadásban még az időközben megalakult *Universitas Hebraeorum Portugallensium Lusitanorum seu Portugallensium*, vagyis a portugál zsidó közösség (értsd conversók) jogait is garantálta. Mindezen intézkedések eredményeképp az anconai zsidó közösség a század közepére jelentősen megerősödött, és 1550 táján már mintegy 2700 lelket számlált.

A pápai politikában a fordulat már III. Gyula pápasága alatt érzékelhetővé vált, de az új egyházfő, IV. Pál (1550–1555) alatt öltött valóban testet.¹⁵ Az új irányvonal megértéséhez röviden ki kell tekintenünk a korszak egyháztörténeti fejleményeire. Ezekben az években zajlott Itáliában a tridenti zsinat (1545–1563). A több ülészakra tagolódó, több helyszínen üléselő egyetemes zsinatnak a reformáció fellépése és térnyerése által megtépzott katolicizmus tekintélyének helyreállítása és ezzel párhuzamosan a katolikus megújulás programjának meghirdetése volt a legfőbb célja. Ennek a programnak részét képezte az eretnekek elleni szigorú fellépés is, ami az

¹¹ A feltételeket tartalmazó garancialevelekre az általunk fordított szöveg is többször hivatkozik.

¹² Mampieri, 2020. 89.

¹³ Mampieri, 2020. 89.

¹⁴ Schreckenber, 1982–1994. 626. Az eredeti dokumentumokhoz ld. Shlomo Simonsohn: *The Apostolic See and the Jews. Complete Set of 8 Volumes*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1991. IV., V. és VI. kötetét. A pontos szöveghelyekhez ld. Schreckenber fent idézett szöveghelyét.

¹⁵ Stow, Kenneth: *Catholic Thought and Papal Jewry Policy 1555–1593*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1977.

igaz hit védelmét szolgálta. Nem véletlen, hogy ebben az időben, 1542. július 21-én hívták életre a Római Szent Inkvizíció (teljes nevén Római és Egyetememes Inkvizíció Szent Kongregációja) intézményét is, amelynek éppen Giovanni Pietro Carafa, a későbbi IV. Pál pápa lett az első elöljárója.¹⁶ Mivel Itáliában nem (vagy csak elenyésző számban) éltek protestánsok, és a zsidóság volt az egyetlen nonkonformista kisebbség, így a félsziget zsidó közösségei is hamar az inkvizíció látókörébe kerültek. Az új intézmény számára különös kihívást és problémát jelentett a conversók csoportja, akik jog szerint katolikusnak számítottak.

A zsidóság elleni első látványos akcióra 1553. szeptember 9-én került sor, amikor a római Campo dei Fiorin, az Inkvizíció székháza előtti téren – ott ahol majd néhány évtized múlva Giordano Bruno máglyája is felloban – máglyára vetették a római zsidó közösségektől konfiskált Talmud-példányokat és a rabbinikus irodalom számos más alkotását.¹⁷ 313 évvel az első középkori Talmud-égetés után (1240, Párizs) a zsidó írásbeliség szent hagyománya ismételtelen a katolikus hit őreinek látókörébe került, és újból máglyahalálra ítéltetett. A római eseményeket további Talmud-égetések követték a félsziget más pontjain, így Bolognában, Ravennában, Vencében, Cremonában és más városokban. A zsidó közösség minden követ megmozgatott szent iratai megmentése érdekében, a római közösség vezetője még a pápát is felkereste. Válaszul III. Gyula 1554. július 19-én kiadta *Contra Hebraeos retinentes libros Thalmudis* (A Talmud könyveit megtartó héberek ellen) kezdetű bulláját, amellyel egyrészt betiltotta a Talmud olvasását és birtoklását, másrészt bevezette a zsidó irodalom cenzúrázását. A megjelenés előtt álló zsidó könyveket még a nyomtatás előtt kellett egy egyházi cenzornak jóváhagynia, a már megjelenteket utólagos jóváhagyásra kellett beszolgáltatni.¹⁸

A helyzet tovább romlott, amikor III. Gyula halála után a Sixtus-kápolnában összegyűlt bíborosok az akkori főinkvizítort, Giovanni Pietro Carafát választották pápává, aki 1555. május 23-án IV. Pál néven foglalta el a pápai trónt. Róla maradt fenn az a két mondás, amely – ha csak mint minden anekdota, részlegesen igaz is – akkor is jól szemlélteti, hogy mi várt a zsidó közösségre az új pápa trónra lépése után. Az egyik ilyen anekdota szerint Carafa, még bíborosként úgy nyilatkozott: „ha az apám lenne eretnek, akkor is a saját kezemmel gyűjteném össze a fát a máglyájához.” Más helyütt pedig azt mondta: „a zsidók ugyanolyan veszélyesek, mint a protestánsok”. IV. Pál nevéhez fűződik az *Index librorum prohibitorum*, avagy a tiltott könyvek listájának bevezetése is, melyben a katolikus egyház számba vette az általa veszélyesnek ítélt szellemi termékeket, és azok olvasását megtiltotta hívei részére. Ez az intézkedés egyébként egészen a II. Vatikáni zsinatig, 1965-ig érvényben maradt.¹⁹

Nem véletlen, hogy az új pápa első rendelkezései között találjuk a július 14-én kiadott, kezdő szavai alapján *Cum nimis absurdum* (Mivel abszurd dolog...) néven elhíresült bulláját, amellyel,

¹⁶ Ld. Wendehorst, Stephan (ed.): *The Roman Inquisition, the Index and the Jews. Contexts, Sources and Perspectives*. Leiden: Brill, 2004 összegyűjtött tanulmányait.

¹⁷ Stow, Kenneth: *The Burning of the Talmud in 1553, in Light of Sixteenth-Century Catholic Attitudes toward the Talmud*. In: Jeremy Cohen (ed.): *Essential Papers on Judaism and Christianity in Conflict: From Late Antiquity to the Reformation*. New York: New York University Press, 1991. 401–428.

¹⁸ Vö. Popper, William A. M.: *The Censorship of Hebrew Books*. New York: Ktav Publishing, 1969.

Raz-Krakotzkin, Amnon: *The Censor, the Editor, and the Text: the Catholic Church and the Shaping of the Jewish Canon in the Sixteenth Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.

¹⁹ Vö. Wolf, Hubert: *Der Vatikan und die verbotenen Bücher*. München: Beck, 2006.

többek között, a római gettó felállítását is elrendelte.²⁰ Ennek előszavában olvashatjuk azt a – Szt. Ágostonig visszavezethető teológiai tradíción nyugvó²¹ – elméleti indoklást, amely szerint felháborító dolog, hogy a zsidók, akik Jézus megjelenése és az új szövetség létrejötte után pusztán szolgál sorsra rendeltettek a keresztény univerzumban, jelenleg a kereszténység központjában, Rómában, hasonló jogokat élvezhetnek és hasonló színvonalú életet élhetnek, mint a jó keresztények. Ezen az áldatlan állapoton mindenképpen változtatni kell – véli a pápa –, és a bulla további 15 pontja ezt a változást volt hivatott a konkrét intézkedések szintjén megfogalmazni és foganatosítani. A szabályok minden területre kiterjedtek, és megpróbálták a zsidók életét minden módon korlátok közé szorítani: gettósítás,²² a zsinagógák számának korlátozása, megkülönböztető jel viselésének kötelezettsége, a zsidók és a keresztények közötti különféle (formális és informális) interakciók tiltása, a zsidók gazdasági tevékenységének korlátozása, üzletmenetük szabályozása, s a kor tanúi által a legfájóbbnak érzékelt: mindenfajta számukra kiállított korábbi privilégium visszavonása. Az intézkedések célja a zsidó élet ellehetetlenítése és ezáltal a konverzió előmozdítása volt.²³

A Rómában kihirdetett szabályok hamar utat találtak maguknak a félsziget kisebb-nagyobb fejedelemségeinek uralkodóházaihoz is, így a 16. század közepe és a 17. század eleje között Észak-Itália majd mind városában gettókba kényszerítették a zsidó lakosságot.²⁴

Ennek a folyamatnak a gyakorlati megvalósításába enged betekintést az általam idézett héber nyelvű krónika, amennyiben egy szemtanú és az események elszenvedőjének szemszögéből bemutatja, hogyan próbálták foganatosítani 1555 és 1556 júliusa között a *Cum nimis absurdum* kezdetű bullában megfogalmazott rendelkezéseket az Egyházi Állam keleti partvidékén, az Adria-tenger parti Marche (Marca) tartományban. Ám mielőtt átadnánk a szót az események korabeli krónikásának, úgy illik, hogy a szövegről és a szerzőjéről is szóljunk néhány szót.

A krónikás

A héber szöveg, amelyből az alábbi szemelvények származnak a *IV. Pál pápa – akit theatinusként ismernek – krónikája* címet viseli.²⁵ A *theatinus* jelző a Thienei Szent Kajetán (1480–1547) és Gio-

²⁰ A bulla szövegét latinul és angolul ld. Stow, 1977. 291–298.

²¹ Cohen, Jeremy: *Living Letters of the Law. Ideas of the Jew in Medieval Christianity*. Berkeley: University of California Press, 1999.

²² Vö. Aron-Beller, Katherine: Ghettoization: The Papal Enclosure and Its Jews. In: Pamela M. Jones et al. (eds.): *A Companion to Early Modern Rome 1492–1692*. Leiden: Brill, 2019. 232–246. Mattioli, Aram: Das letzte Ghetto Alteuropas. Die Segregationspolitik der Papstkönige in der „heiligen Stadt“ bis 1870. In: Blaschke, Olaf – Mattioli, Aram (Hg.): *Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert. Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich*. Zürich: Orell Füssli, 2000. 111–143. Kerzter, David: *A pápák a zsidók ellen. A Vatikán szerepe az újkori antiszemitizmus kibontakozásában*. Budapest: Ulpius-ház, 2003. 80–112.

²³ Vö. Stow, 1977.

²⁴ Bonfil, Robert: Change in Cultural Patterns of Jewish Society in Crisis: Italian Jewry at the Close of the Sixteenth Century. *Jewish History*. 3 (2), 1988. 11–30, itt: 16.

²⁵ A héber nyelvű krónikát elsőként Isaiah Sonne publikálta a 20. század közepén. Benjámin Nehemjá ben Elnátán: “Divre ha-yamim shel ha-’apifior Paolo rev’i ha-niqra Teatino (Chronicle of Pope Paul IV, Known as the Theatine),” ed. Isaiah Sonne. *Tarbiz* 2 (1930–31), 331–76. 477–502 [héberül]. Ld. még: Sonne, Isaiah: Une source nouvelle pour l’histoire des marranes d’Ancône. *Revue des études juives*, 89, 1930. 360–80.

vanni Pietro Caraffa által 1524-ben alapított katolikus kanonkrend, a theatinusok (*Clerici regulares Theatini, Cajetani*) nevéből származik, amelynek maga a későbbi pápa volt egyik alapítója és első előjárója. A szöveg írójáról, Benjámín Nehemjá ben Elnátán (olasz nevén Guglielmo di Diodato) életéről nincs sok információnk.²⁶ Családja a nápolyi kiűzetés után került északra és telepedett le a Marche tartományhoz tartozó Civitanova városában. Benjámín textilkereskedőként és pénzkölcsönzőként is működött. Érdekltségei nem csak Civitanovára terjedtek ki, de a közeli Macerata és Ancona városára is. Más forrásokból ismerjük bátyja, Sámuel nevét, valamint anyja és felesége személyazonosságát is meg tudjuk állapítani. A Civitanovát is elérő eretneküldözés folyamánaképp őt és bátyját is – Umbrián és Latiumon keresztül – „eröltetett menetben” Rómába hurcolták, ahol hetekig fogva tartották a Curia Savelli, majd az Inkvizíció Ripetta nevű börtönében. Végül, bűncselekmény hiányában, szabadon engedték őket. A krónika második felében Benjámín saját megpróbáltatásairól számol be az olvasónak. A szöveg elején, mintegy felvezetésként és az őt ért megpróbáltatások történelmi kontextusának megteremtése érdekében a IV. Pál hatalomra kerülésével meginduló zsidóellenes kampányról tudósít. A szerző a krónikát – Martina Mampieri hipotézise szerint – az 1562-es évben fejezte be.²⁷

Az alábbiakban a szöveg első részéből adok közre két szövegrészt magyarul. A krónika stílusával kapcsolatban²⁸ érdemes felhívunk a figyelmet arra, hogy a szerző a héber szöveget lépten-nyomon bibliai idézetekkel tarkította, illetve mondandóját átalakított bibliai passzusok segítségével fejezte ki. Ezek a teljes vagy némileg adaptált bibliai idézetek néhol kiválóan illeszkednek az elbeszélés szövegébe, olykor azonban megtörik annak dinamikáját, és így rendkívül nehézkesé teszik a fordítást. Azért, hogy a magyar olvasó is ízelítőt kapjon a szöveg „mozaik” jellegéről, a fordításban megpróbáltam a krónika szövegébe beépített bibliai idézeteket egy magyar bibliafordítás szövegének átvételével, vagy legalábbis a bibliai szöveg parafrázisának a felhasználásával visszaadni. A bibliai citátumok pontos helyét és a felhasznált magyar fordítást minden esetben feltüntettem.

IV. Pál pápa – akit theatinusként ismernek – krónikája (részletek)

És akkoriban Ancona – a dicsőséges város, amely Marche [régió]²⁹ tengerpartján fekszik, és amelynek kereskedői előkelő és neves emberek, akik messze földről [érkeztek a városba], keletről, nyugatról és az északi országokból, és akik áruk tömkelegét szállítják hajóikon a „tenger szívében”³⁰ – [ez a város is] is követeket küldött a [az új] pápához³¹ azzal a kéréssel, hogy erősítse meg a [korábbi letelepedési szerződések] feltételeit, mind azok egészét, mind a részleteket

²⁶ Személyéhez ld. Mampieri, 2020. 21–43, 72–85.

²⁷ Mampieri, 2020. 46.

²⁸ Vö. Mampieri, 2020. 47–55.

²⁹ Marche Itália egyik történelmi régiója volt az Adriai-tenger nyugati partján. Székhelye Ancona.

³⁰ Vö. 2Mózes 15, 8. A bibliai idézeteket a Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliájából vettem. Ahol ettől a gyakorlattól eltértem, vagy a bibliai hely fordítását a szövegösszefüggéshez igazítottam, ezeket külön jeleztem.

³¹ Az események IV. Pál beiktatása után néhány nappal vették kezdetüket.

illetően.³² Különösképpen kérték, hogy szavatolja azokat a feltételeket, amelyek a „szeretett szefárd nép” biztonságával kapcsolatosak, akiket *Porthogesi*³³ névvel is illetnek, akik elhagyták szülőföldjüket, Portugáliát, és Itáliába jöttek, hogy imádhassák Istent, Izrael Urát, és hogy betarthassák Istenünk törvényét, hasonlóan az ott élő zsidó hittestvéreikhez. A portugál zsidók nevében azt kérték [tőle], hogy [továbbra is] „biztonságban lakhassanak”³⁴ ott, és megtarthassák Mózesnek, Isten szolgájának „rendeléseit”³⁵, hasonlóan ahhoz, ahogyan elődjei, III. Pál (1549–1549) és III. Gyula pápasága idején (1550–1555) megtartották azokat. Carafa bíborostól³⁶ meg is kapták ezt a garanciát.³⁷ A portugál zsidók biztonságban éltek Ancona városában és Marche régió más részein, egészen a hatodik, azaz *elul* hónapig, amelyet olaszul *agostónak*³⁸ neveznek, ami IV. Pál pontifikátusának negyedik hónapja volt. [Abban az időben] a féltékenységek és a gyűlölet szelleme szállta meg [a pápát]³⁹ a portugál zsidókkal szemben, és azt fontolgatta, hogy megsemmisíti őket, mert elhagyták [a keresztény] hitet és vallást, amelyet Portugáliában vallottak, és visszatértek Mózes rendelkezéseire. És ugyanez a veszély leselkedett a pápa uralma alatt élő itáliai zsidókra is. Ez okból Nápolyból küldött rájuk és ránk⁴⁰ egy Falangonio⁴¹ nevű felügyelőt⁴² az általa fogalmazott rendelet másolatával,⁴³ hogy gyűjtse össze az összes portugál zsidót, akik azon a földön élnek, és hogy vizsgálja meg őket, hogy „megtudják és [mindenkivel] tudassák és tudva levő legyen,”⁴⁴ vajon *anuszimok-e*,⁴⁵ és hogy halálra ítélje őket és „elvegye javaikat zsákmányul”⁴⁶ a pápai kincstár számára.⁴⁷

[A szöveg e ponton a Marche tartományban élő itáliai zsidók, tehát nem a conversók elleni fellépéssel folytatódik, ami jelen elemzés szempontjából irreleváns, ezért ezt kihagyjuk a fordításból.]

³² Az új pápa beiktatásakor az egyes közösségeknek – így jelen esetben az anconai portugál zsidóknak is – külön kérelmezniük kellett korábban fennálló privilégiumaik meghosszabbítását. Vö. Mampieri, 2020. 89–90.

³³ Portugál.

³⁴ Vö. 1Kir 5,5.

³⁵ Vö. 5Móz 11,1.

³⁶ Itt Carlo Carafáról (1517–1561), az új pápa, IV. Pál (Giovanni Pietro Carafa) unokaöcséről van szó, akit a pápa – a korabeli szokásoknak megfelelően – két héttel trónra lépése után bíborossá kreált. Ettől kezdve ő irányította a pápai állam belpolitikáját. A bíboros unokaöcsöt azonban intézkedései hamar rendkívül népszerűtlenné tették a lakosság és az egyháziak körében is, így IV. Pál 1559-ben megfosztotta hivatalától és száműzte őt a pápai udvarból.

³⁷ A megerősítés ténye bizonytalan. Vö. Mampieri, 2020, 91.

³⁸ Augusztus.

³⁹ Vö. 4Móz 5,14.

⁴⁰ A szerző itt itáliai zsidóként egyes szám első személyben beszél az itáliaiakat és a conversókat ért megpróbáltatásokról.

⁴¹ Giovanni Vincenzo Falangonio nápolyi jogászt 1555. július 26-án, tizenkét nappal a *Cum nimis absurdum* kezdetű bulla kihirdetése után, nevezte ki a pápa különmegbízottjaként és küldte el Anconába a helyzet kivizsgálása céljából. Vö. Mampieri, 2020. 91–92.

⁴² A héber eredetiben a „rendőr” kifejezést olvashatjuk.

⁴³ Vö. Eszter 4,8.

⁴⁴ Vö. Pirké Ávót 4,22. Pollák Miksa fordítását modernizálta Darvas István. Vö. *Az atyák tanításai – modernizált fordítás kommentárokkal*. Budapest: Mazsihisz – Magvető, 2019, 77.

⁴⁵ A conversók héber elnevezése.

⁴⁶ Vö. Eszter 3,13. E ponton a SZIT fordítását követtem.

⁴⁷ Néhány héttel a megbízott érkezése után elkezdődtek a letartóztatások és konfiskációk. Az augusztustól novemberig terjedő időszakban 51 személytől 48 darab vagyonösszeírást ismerünk, amelyeket később Renata Segré adott ki tudományos alapossággal elemezve a belőlük nyerhető szociológiai jellegű következtetéseket. Vö. Mampieri, 2020. 92.

És most térjünk vissza a portugál zsidók [ügyére], akiket letartóztattak és az anconai bíróság börtönében tartottak fogva. Nyolcvan voltak a férfiak, akik közül néhányukat a feleségük is elkísért.⁴⁸ Nem tudom, hogyan hányan voltak [az asszonyok].⁴⁹ A felügyelők folyamatosan zaklatták őket különféle kínzásokkal; agresszívan viselkedtek és kegyetlenül bántak velük, annak ellenére, hogy [a város elöljárói] sok követet és tekintélyes embert küldtek Anconából, hogy kegyelmet kérjenek [számukra] a pápától.⁵⁰ Megmutatták neki a megbízottjaitól kapott biztosítékokat és menleveleket, de ő nem hallgatott rájuk, amíg már nem remélhettek tőle semmi jót, csak rosszat. Annak ellenére, hogy mindannyian [már] a halál kapujában álltak elnyomóik kezében, Atyáik Istene – Ábrahám, Izsák és Jákob Istene – nem vetette el őket [és nem] pusztította el őket, hanem olyan sugallatot küldött az egyik felügyelő, Falangonio szívébe, hogy mentsen meg közülük néhányat. Így ő időnként behunyta a szemét, hogy ne lássa őket bajukban,⁵¹ s olykor – a „hatalmasok tévedésének” [idején]⁵² – egynéhányan⁵³ meg tudtak szökni közülük a börtönből. Nemrégiben például harminc bátor és istenfélő férfi szökött meg. [Ez alkalommal] Falangonio felügyelő is velük tartott egy távoli vidékekre.⁵⁴ [A zsidók] rengeteg ezüstöt és aranyat vittek magukkal, és adtak neki is egy jókora részt⁵⁵ a vagyonukból. [Ezek az emberek] Isten kegyelméből megmenekültek, mert az Úr, a mi Istenünk irgalmas és könyörületes, és nem hagyott el minket – áldott legyen az Ő neve mindörökké!⁵⁶

Majd amikor [a Falangonióval történtek] híre eljutott Rómába, a pápai bíróságra, figyelmeztető üzenetet és [új] parancsot küldtek Cesare della Navénak,⁵⁷ a másik felügyelőnek, hogy őrizze [jobban] a többi portugál [zsidót], akik ott maradtak a börtönben. Ötvenkét férfi és két nő volt [még fogva tartva]. [A pápa] parancsot adott [Cesarénak], hogy kínozza őket fájdalmas és keserves kínzásokkal, amíg meg nem halnak, mert „megverte őket az Úr keze”.⁵⁸ Attól kezdve az „öldöklő” [a felügyelő] engedélyt kapott, hogy minden egyes zsidót „elpusztítson”⁵⁹ a „fenyítő bottal”.⁶⁰ Nem engedett nekik enyhülést, miközben vallomást tettek, és amikor [újra] kínozták

⁴⁸ A számok tekintetében az egyes források között eltérések vannak. Vö. Mampieri, 2020. 97.

⁴⁹ Középkori szövegekben is gyakran felbukkanó formula. A szerző egy adat tekintetében bevallja tudatlanságát, s ezzel – implicit módon – azt sugallja, hogy a többi általa közölt adat viszont valós.

⁵⁰ A portugál zsidók letartóztatása és a vagyonuk elkobzása érzékeny hatással volt Ancona gazdaságára. Ez okból a városi tanács Rómába küldte Giovanni Trionfi legátust, hogy járjon közbe a conversók érdekében. Vö. Mampieri, 2020. 97.

⁵¹ Vö. Zsolt. 94,23.

⁵² vö. Prédikátor 10,5. A szerző e ponton egy bibliai idézetet használ az események leírására, ami az eredeti héber változatban sem illeszkedik szervesen az elbeszélés szövegébe. A lényeg: Falangonio megvesztegethető volt, jó pénzért, tudatosan hagyott elmenekülni néhány zsidót a fogva tartottak közül.

⁵³ Vö. 1Móz 34,30.

⁵⁴ Falangonio miután néhány conversót szökni segített, velük együtt (és a tőlük szerzett vagyonnal) maga is elmenekült Anconából. 1555 decemberében Genovában kézre kerítették, és Rómába vitték, hogy bíróság elé állítsák. Útközben azonban sikerült ismét megszöknie. Vö. Mampieri, 2020. 98.

⁵⁵ Vö. bT Bécá 15b.

⁵⁶ Korábbi elemzésekre támaszkodva Mampieri találgatásokba bocsátkozik a szökevények kilétét illetően. Vö. Mampieri, 2020. 98–99.

⁵⁷ Cesare della Nave jogászt és apostoli protonotáriust néhány héttel Falangonio érkezése után nevezte ki a pápa. Vö. Mampieri, 2020. 93.

⁵⁸ Vö. Jób 19, 21.

⁵⁹ Vö. Iz. 54, 16.

⁶⁰ Vö. Példabeszédek 22,15.

őket, a keze még keményebben sújtott [le rájuk]. Lábukat bilincsbe verték, és a halál kötelével kínozták őket,⁶¹ amíg meg nem vallották eretnokségüket a saját szájukkal, majd halálra ítélte őket.

És akkor az egyikük – miután feladta a reményt, hogy valaha is megszabadulhat – a halált választotta az élet helyett, hogy halálával szentelje meg az Örökkévaló nevét – legyen áldott mindörökké! –, mert belátta, hogy lehetetlenség megmenekülnie, és nem akarta a [kínos] halált a pogányok kezétől elszenvadni. Kiugrott tehát a cella egyik magas[an nyíló] ablakából az udvarra, a földre zuhant, és keservesen halált halt. Leljen nyugalmat a lelke [a mennyben]! [Holttestét] egész éjjel ott hagyták a földön fekvve, egészen reggelig. Majd kora reggel értesítették a helyi zsidókat, akik megkapták a felügyelő engedélyét, hogy elszállítsák és eltemessék őt a zsidó temetőben. Szolgáljon halála a bűnei bocsánatára, és az Úr bocsásson meg neki! „Lelke legyen bekötve az élet kötelékébe [az Úrnál]!”⁶² Szemeim látták mindezt, és elszomorodtak, mert láttam a tetemét az ablak alatt, a földön heverve, egy ruhába csavarva.

Ahogy néztem őt, „a szívem megolvadt”,⁶³ és olyan lett, mint a víz, „háborgott a bensőm”,⁶⁴ és nem áll szándékomban leírni sem a [szerencsétlen] nevét, sem a tanítványa nevét.⁶⁵ A könyörületes Isten szánja meg, kímélje meg és bocsásson meg neki,⁶⁶ mert jó szándék vezette, hogy Szövetsége ne legyen megszenteltelítve, s mindezért keményen megszenvedett! Áldott legyen Ő, az Örökkévaló, aki [egyedül] tudja, hogy képes lett volna-e elviselni [a kínhalált], és a jószágos Isten bocsásson meg neki! Amikor a felügyelő látta a borzalmas esetet, ami éppen történt, [még inkább] „megkeményítette a szívét”,⁶⁷ és további örököt rendelt ki a foglyok őrizetére.

Amikor [Rómában] meghallották ezt a hírt, a római legfelsőbb bíróság egyetértésével aláírták [a halálos] ítéletüket és meghatározták az első huszonnégy [személy] büntetését, akik között az egyik egy idős hölgy volt.⁶⁸ Nevüket összeírták, és azt a döntést hozták felőlük, hogy halállal bűnhődjenek: elsőként fojtsák meg őket, majd a testüket máglyán égessék el.⁶⁹ A többi huszonhetet arra ítélték, hogy egész hátralévő életüket evezősként töltsék el gálya nevű hajókon, lábukra tegyenek vasláncot, és rabszolgaként vagy gályarabként [éljenek] a gályákon. Amennyiben elhagyják a zsidók törvényét és visszatérnek a [keresztény] hitükhöz, az ítéletet nem érvényes többé rájuk, így megszabadulhatnak

⁶¹ A szerző itt az olaszul *strappadonak* nevezett kínzási eljárásról beszél. Az elítéltet hátrakötött karjainál fogva felhúzták egy magas oszlopra, majd hirtelen elengedték. A gravitáció hatására a fogoly lezuhant, de még a föld felett megállt, mivel a kötélt visszatartotta. A heves rántástól azonban a karjai kiugrottak a helyüktől, és a legtöbbször a (kéz- vagy váll-) csontjai is eltörték a szerencsétlennek.

⁶² Vö. 1Sám 25,29. A fordítást módosítottam (a fordító jegyzete).

⁶³ Vö. Józsué 2,11. E ponton a SZIT fordítását követtem.

⁶⁴ Vö. Jeremiás siralmi 1,20.

⁶⁵ A kiváló orvos, Amatus Lusitanus (1511–1568) szerint, aki maga is Anconában tartózkodott ez idő tájt, de még a pápai legátusok megérkezése előtt sikerült kijutnia Anconából, az ismert orvos, David Romero követett el öngyilkosságot. Vö. Mampieri, 2020. 100–101.

⁶⁶ Vö. Jeremiás 21,7.

⁶⁷ Vö. 2Móz 8,11. A történet a fáraó szívének megkeményítéséről szól.

⁶⁸ A pápa a conversók ügyének kivizsgálását a Szent Római Inkvizíció bízta. A vád velük szemben hitehagyás volt. Az ítélet kánonjogilag védhető volt, hiszen a kanonikus definíció szerint még a kényszeresen felvett kereszttség is érvényesnek számított, így annak elhagyása hitehagyásnak számított. Vö. Caffiero, Marina: *Forced Baptism, Histories of Jews, Christians and Converts in Papal Rome*. Berkeley: University of California Press, 2012; Stow, Kenneth: *Anna and Tranquillo. Catholic Anxiety and Jewish Protest in the Age of Revolutions*. New Haven: Yale University Press, 2016. 91–137 és Mampieri, 2020. 97.

⁶⁹ A felsorolt kivégzési módokhoz vö. mSanhedrin 7,1.

mind a kivégzéstől, mind a gályától, s a körülméletlenek módjára⁷⁰ [élhetnek szabadon].⁷¹ Attól a perctől kezdve, ahogy ítéletük megpecsételtetett, megpróbálták meggyőzni a huszonnégy halálra ítélt zsidót, hogy térjenek vissza a pogányok törvényéhez, és hagyják el Mózes rendelkezéseit, hogy életben maradjanak, és ne kelljen kínhalált szenvedniük. Ők azonban állhatatosak maradtak, és így szóltak: „Nem, inkább meghalunk az Úr nevének megszenteléséért – legyen áldott! – és a mi Istenünk Tórájáért, de nem szentségtelenítjük meg a szövetségét, amelyet Vele kötöttünk.”

„Amikor elérkezett a második hónap”,⁷² azaz ijár, kivégeztek négy férfit és a Meiora (Majora?) nevű öregasszonyt – béke legyen vele! –, felakasztották őket egy fára, majd egyenként elégették őket. Az embereket a társaik szeme láttára égették el, akik [szintén] meg akartak halni Isten nevének megszenteléséért. Ezek a jámbor emberek nevei, akiket ijár hónap harmadik napján [1556. április 13-án] égették el: Simon ibn Menáhem, Jozsef Gascon, Sámuel Gascon, Ábrahám Falcon és a fent említett Meiora (Majora) asszony, éljen a lelkük a mennyben örökkön örökké! Részesüljenek az eljövendő világ életében! Ijár ötödik napján [április 15-én] érkezett meg a rendelet, hogy öljék meg Izsák Nahmiast és Slomó Algbaishot, majd ijár 8-án, [április 18-án] [sábátkor, érkezett meg] Mózes Paggio, Slomó Pinto, Jozsef Molkho, Ábrahám Sirolia, Dávid Nahash és Ábrahám Mosoro halálos ítélete. Ezt a tizenkét embert az [5]316. évben [=1556], ijár havában égették el, a hónap különböző napjain. Azokban a napokban érkezett meg Ó Királyi Fensége, az Oszmán Birodalom királyának⁷³ levele Anconába, [amelyben azt kéri], hogy kegyelmezzenek meg a börtönben sínylődő portugál zsidóknak és mentsek meg őket a haláltól.

Midőn Ancona népe meglátta az Oszmán Birodalom királyának levelét a király egyik miniszterének kezében, akinek átadták azt, egy szívvel és egy lélekkel kérték, hogy teljesítsék a király akaratát. Azonnal elküldtek egy fontos embert, hogy a pápa előtt a portugálok [zsidók] érdekében esedezzen az Oszmán Birodalom királya és a népük közötti béke érdekében. A pápa azonban nem hallgatott rájuk, és nem vonta vissza az ítéletét.⁷⁴ Így hát Tammuz [?] huszonhatodik [napján] [július 4-én]⁷⁵ kivégeztek további tizenkét zsidót.⁷⁶ Ezek [a halálra ítélt] nevei: Mózes Barcelon, Dávid Reuben, Slomó Jáhjá, Dávid Micario, Jozsef Adrai, Jozsef Paco, Jákob Cohen, Jákob Montalban, Ábrahám Loco, Jácob Moso és Ábrahám Cohen.⁷⁷ Mindannyian jámbor emberek voltak, szent emberek, akik életüket adták Isten nevének megszenteléséért, és amikor közeledtek ahhoz a helyhez, ahol meg kellett égetni őket, még akkor is Isten egyedülvalóságát dicsérték

⁷⁰ Értsd: keresztényként.

⁷¹ A Hittani Kongregáció (a korábbi Inkvizíció) levéltárában előkerült adatok alapján 1555 decemberében tizennégy elítélt választotta az áttérést. Vö. Mampieri, 2020. 97.

⁷² Ezer. 3,1.

⁷³ Ebben az időben I. (Nagy) Szulejmán (1520–1566) ült a szultáni trónon, aki a levantei zsidók védőjeként lépett fel e ponton. Az Ibéria-félszigetről kivándorolt zsidók muszlim területeken letelepedve az Oszmán Birodalom alattvalóinak számítottak. Történelmi tény, hogy a szultán nem egy, de két levelet is küldött Itáliába. Az egyiket a pápának, a másikat a Marche régió kormányzójának címezve. Ez utóbbiról szövegünk nem tesz említést. Vö. Mampieri, 2020. 101.

⁷⁴ Benjámin, a krónikás valószínűleg nem bírt tudomással arról sem, hogy a pápa válaszolt a szultán levelére, de álláspontjából nem engedett, a conversókat hitehagyás vádjával ki kell végezni, míg vagyonuk visszaszállhat a Portára. Vö. Mampieri, 2020. 101–102.

⁷⁵ A dátum valószínűleg rossz, hiszen valamennyi kivégzés 1566 áprilisa és júniusa közötti időintervallumban zajlott le.

⁷⁶ A krónikás szemtanúja volt az eseményeknek. Vö. Mampieri, 2020. 103.

⁷⁷ Benjámin csak tizenegy nevet említ. A hiányzó személlyel kapcsolatos találgatásokhoz ld. Mampieri, 2020. 102.

[imáikban].⁷⁸ Néhányan közülük, akik jól beszéltek olaszul, „érthetően és gondosan [artikulálva]”⁷⁹ beszélgettek egymás között, és fennhangon hirdették, hogy a [körülálló] népek is megértsék, hogy ők teljes szívükkel és lelkükkel választják ezt a halált Isten egységének [megvallásáért]. R. Slomó Jáhjá⁸⁰ különösen is jeleskedett e beszédben, mivel ő nagyon fontos ember volt, s mi több tisztán és ékesszólóan tudott beszélni. Amikor közeledett ahhoz a helyhez, ahol meg kellett halnia, hangosan így kiáltott és ezt mondta: „Égessetek meg engem, ti miniszterek és az ország tekintélyes férfiai, mert nem azért ítélték halálra, mert vétkeztem volna, vagy mert gonosz dolgokat cselekedtem volna Isten és az emberek ellen, hanem [pusztán] azért, mert megtartottam őseim Tóráját, hogy Isten nevének egységét megvalljam, mert az Úr az [egyedüli] Isten az égben és a földön, és nincs más Isten rajta kívül!” Az Ő nevének megszentelésével kapcsolatban [pedig azt mondta]: „Feláldozom magam az Ő Nevének megszenteléséért, és könyörgök Hozzá, hogy »lelkem legyen bekötve az örök élet kötelékébe [az Úrnál]«,⁸¹ és hogy torolja meg szolgálóinak vérért,⁸² [hogy megmentse őket] mindazoktól, akik felkeltek, hogy »ártsanak nekik«,⁸³ és töltsse ki rajtuk bosszús haragját, izzó haragja érje utol őket!”⁸⁴ És amikor befejezte [ezt] a beszédet, felment, és [mintegy] ártatlan áldozatként feláldozta magát, nagy szeretettel teljesítve [Isten parancsát]: „És szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből”,⁸⁵ „még akkor is, ha elveszi a lelkedet”.⁸⁶ [Először] elmondta az áldást: „Aki megszentelt minket parancsolataival, és megparancsolta nekünk, hogy szenteljük meg Isten nevét”, majd boldogan vetette magát a lángok közé. És ezen [kemény] ítéleteket [hozták] ezek felől a jámbor emberek felől IV. Pál pápa idejében, és azok felől, akik engedelmeskedtek az Ő szavának, hogy beteljesedjenek az [alábbi] versek: „Gyilkolják az özvegyet és a jövevényt, megölik az árvákat”,⁸⁷ illetve „Az igaz embernek életére törnek, az ártatlan embert elítélik”,⁸⁸ amint azt Isten segítségével a 8. fejezet végén – amely munkám utolsó fejezete – tisztázni fogom [még].

Zárszó

Van-e a fenti, közel ötszáz évvel ezelőtt lezajlott eseményeknek a történeti ismeretközvetítésen túl ma is relevanciája? – kérdezhetnénk. Egy korábbi írásom záró soraiban amellet érveltem, hogy „a zsidókkal szembeni misszió kérdése ma sem kizárólag történelmi probléma. Inkább egy

⁷⁸ A Smá Jiszráélt imádkozva haltak meg. Vö. Mampieri, 2020. 104.

⁷⁹ Vö. 5Móz 27,8.

⁸⁰ Jáhjá és a többi 24 converso mártír nevét, más forrásból és ezért kisebb eltérésekkel, már Kaufmann Dávid is említi. Kaufmann két rövidebb közleményt adott ki az anconai mártírokkal kapcsolatban a 19. század végén, abban az időben amikor egy francia katolikus szerző – a pápai udvar tekintélyét védendő – az egész eseményor történelmi hitelességét megkérdőjelezte. Vö. Kaufmann, David: Les martyrs d’Ancone. *Revue des études juives*, 1885/ 11. 149–156. és Kaufmann, David: Les 24 martyrs d’Ancône. *Revue des études juives*, 1895/ 31, 222–230.

⁸¹ Vö. 1Sám 25,29. A fordítást módosítottam (a fordító jegyzete).

⁸² Vö. 5Móz 32,43.

⁸³ Vö. Eszter Rabba 7,13.

⁸⁴ Vö. Zsolt. 69,25.

⁸⁵ Vö. 5Móz 6,5.

⁸⁶ bT Ber 61b.

⁸⁷ Vö. Zsolt 94,6.

⁸⁸ Vö. Zsolt 94,21.

olyan ügy, amely máig nem nyert száz százalékosan megnyugtató megoldást.”⁸⁹ Az ott leírtakat nem kívánom újra elismételni, e helyütt viszont egy másik problémára szeretnék rávilágítani.

A közel hatvan éve tartó zsidó–keresztény párbeszéd egyik veszélye, hogy mindkét közösség – talán öntudatlanul is – elkezd a korábbi események tekintetében szebb képet festeni saját történelmi szerepét illetően, mint a valóság. Ez a tendencia nyilván különösen problematikus a többségi, keresztény egyházak viszonylatában, hiszen esetükben nem csak a másik féllel szembeni „verbális agresszióról” és elfojtott indulatokról beszélhetünk, de – ahogy az általunk is ismertett esettanulmány jól példázza – tettelegességig fajuló, sokszor a kisebbség életét teljesen ellehetetlenítő vagy fizikailag is megsemmisítő cselekedetek soráról volt szó. Ennek a tendenciának az egyik konkrét példája, amikor a dialógust jó szívvel előmozdítani akaró katolikus szerzők mellett érvelnek, hogy a Katolikus Egyháznak soha nem volt a zsidókkal kapcsolatos kiérlelt „negatív teológiája”, legalábbis a legmagasabb szinteken (egyetemes zsinatok) nem.⁹⁰

Ez az érvelés kétféle motivációból ered, egyrészt az előbb bemutatott apologetikus tendencia – a valóságnál jobb képet festeni a múltból – a mozgatórugója, másrészt van egy teológiai oka is. A katolikus tanítás szerint a teológia alapvető állításai örök érvényűek, nem változnak, a dogmafejlődés során esetleg jobban kibontakoznak, többet megértünk belőlük, de alapjaikban nem módosulnak. Ennek a tanításnak ellentmondana, ha azt állítanánk – ami megfelel a valóságnak –, hogy a II. Vatikáni zsinat *Nostra Aetate* kezdetű nyilatkozata „pálfordulást” jelentett a zsidósággal (és általában) a más vallásokkal kapcsolatos katolikus viszony történetében. Az így gondolkodó teológusoknak annyiban igazuk van, hogy a korábbi zsinati dokumentumokból vagy a pápai bullákból nem olvasható ki a katolikus tanítás más részterületeihez mérhető, konzekvens tanítás a zsidósággal kapcsolatban. A katolikus dogmatikának valóban nincs egy különálló „*de judaeis*” fejezete, az azonban tagadhatatlan, hogy az egyháznak a patrisztikus kortól kezdve volt (Szt. Ágoston írásaiban különösen hosszasan is kifejtve) egy konzekvens zsidósággépe, s ebből kifolyólag a különböző történelmi korokban következetesen érvényesített „zsidó politikája”,⁹¹ amelynek lényege mindenkor a zsidó vallás legitimitásának megkérdőjelezése volt. Hiszen a magát a „*verus Israelnek*” látó és láttatni akaró kereszténység világképében nincs helye a zsidó létformának egy keresztény univerzumban, vagy legfeljebb az ágostoni értelmezés szerinti alantas státuszban – alárendelt szolgálaként, aki tőlünk függetlenül hordozza a bibliai kinyilatkoztatás szent könyveit.⁹²

Ez az új tendencia azért veszélyes, mert elfedi a zsidó–keresztény kiengesztelődési folyamat egyik, jelen korunkban is valós akadályát, a két közösség eltérő történelmi tapasztalatát, illetőleg ebből fakadóan lehetetlenné teszi a másik szerepének őszinte értékelését, az ezzel való szembenézést, a hibák elismerésében gyökerező valódi bocsánatkérést és a megbocsátást. Őszinte párbeszéd azonban lehetetlen – ahogyan azt két egymással vitában álló személy között is érzékeljük – a *metanoia*, a *tsuvá*, az igazi megtérés, megfordulás, benső átalakulás nélkül. Ez utóbbi viszont nem működhet a múlt előzetes feltárása és az elkövetett hibák őszinte beismerése nélkül...

⁸⁹ Dobos, Károly Dániel: *Megtérésre kényszerítve? Avagy Anna del Monte esete a római Katekumenek Házában (1749)*. In: Szécsi József (szerk.): *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2022*. Budapest: Keresztény–Zsidó Társaság, 2022. 27–45, itt: 43–45.

⁹⁰ D’Costa, Gavin: *Az egyház és a zsidóság. Katolikus tanfejlődés a II. Vatikáni zsinat után*. Budapest: Vigilia, 2021. 57–116.

⁹¹ Vö. Stow, 1977 címével: „Papal Jewry Policy”.

⁹² Vö. Cohen, 1999.